

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ПРАВО НА САМОЗАХИСТ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ВІД
ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 2 курсу 10-282 Мз групи
Спеціальності 262 Правоохоронна діяльність
Освітньо-професійної програми
«Правоохоронна діяльність»
Біжик Андрій Володимирович

Керівник: д.ю.н., професор **Сотула О.С.**

Рецензент:

завідувачка кафедри публічного управління та
права Херсонського державного аграрно-
економічного університету
PhD Сімонцева Л.О.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Історико-правові передумови становлення та розвитку права на самозахист.....	7
1.1. Ретроспективний аналіз формування права на самозахист.....	7
1.2. Становлення та розвиток права на самозахист в Україні.....	15
РОЗДІЛ 2. Теоретично-правові основи права на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань.....	23
2.1. Право на самозахист: поняття, ознаки, зміст.....	23
2.2. Структура та місце самозахисту в системі законодавства України..	30
2.3. Право на застосування зброї в межах самозахисту життя та здоров'я: проблеми та перспективи нормативно-правового закріплення.....	41
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міжнародно-правові акти та Конституція України закріплює природне, невід'ємне право людини на життя та його захист з боку відповідних компетентних державних правозахисних та правоохоронних органів. Нажаль, держава не спроможна на 100% забезпечити захист прав на життя та здоров'я особи, тому законодавство в визначених межах делегує право на самозахист фізичній особі. Право на самозахист передбачає проявлення ініціативи особи у використанні різних способів захисту життя та здоров'я.

Проте, слід зауважити, що правовий механізм гарантії та права на самозахист не завжди є ефективним. Прикладом якого є кримінальні справи проти С.Панкратова, С. Стерненка, А.Фарба та інших. При схожих об'єктивних обставинах конкретних справ судові рішення можуть носити різні характер та подекуди не враховують положення ч.5 ст. 36 Кримінального кодексу України.

В правовій теорії та практиці ряд наукових робіт присвячено дослідженню права на самозахист життя та здоров'я особи: К.О. Гориславський, А.Ф. Кони, Т.А. Павленко, О.С. Сотула, Н.В. Філик, О.О.Чемериська та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційна робота виконана згідно з розробленим кафедрою національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права ХДУ планом проведення актуальних наукових досліджень та у відповідності до ініціативної теми кафедри («Теорія та практика реформування галузевого законодавства України», № 0118U006817).

Мета і задачі дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження права на самозахист життя та здоров'я особи та

обґрунтування теоретично-правових питань та практичних проблем, пов'язаних з реалізацією даного права.

У відповідності до поставленої мети у кваліфікаційній роботі визначено наступні завдання:

- 1) дослідити історико-правові передумови становлення та розвитку права на самозахист;
- 2) здійснити ретроспективний аналіз формування права на самозахист;
- 3) визначити особливості становлення та розвитку права на самозахист в Україні;
- 4) проаналізувати поняття, ознаки та зміст право на самозахист;
- 5) визначити структуру та місце самозахисту в системі законодавства України;
- 6) проаналізувати проблеми та перспективи нормативно-правового закріплення право на застосування зброї в межах самозахисту життя та здоров'я.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що формуються в процесі забезпечення та права на самозахист життя та здоров'я особи від протиправних посягань.

Предметом дослідження є відповідна система нормативно-актів, що визначають правовий механізм реалізації права на самозахист життя та здоров'я особи від протиправних посягань.

Методи дослідження. У дослідженні було використано наступні методи:

- універсальний діалектичний метод дозволив визначити конституційне право на самозахист у його взаємозв'язку із нормами міжнародного та європейського права;
- історичний метод було використано при визначенні історичних форм самозахисту життя та здоров'я особи;

- порівняльно-правовий метод сприяв порівняльному аналізу положень українського та міжнародного законодавства в сфері гарантування та забезпечення права на самозахист життя та здоров'я особи;
- закони формальної логіки.

Наукова новизна отриманих результатів

знайшло своє подальше дослідження:

- історичні передумови, форми та види самозахисту життя та здоров'я особи;
- межі реалізації права на самозахист життя та здоров'я особи;

проаналізовано:

- ряд положень правових пам'яток та нормативно-правових актів в сфері правового регулювання права на самозахист;
- правові кейси в сфері перевищення меж самозахисту;

систематизовано:

- категорії зброї, які можуть виступати об'єктом приватного володіння та ті, які вилучено із цивільного обігу;

обґрунтовано:

- необхідність подальшого вдосконалення правового механізму регулювання права на самозахист життя та здоров'я.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що її результати можуть бути враховані у подальших наукових дослідженнях, при написанні різних наукових робіт здобувачів з даної теми та викладання таких дисциплін як «Кримінальне право», «Адміністративне право».

Апробацію результатів дослідження здійснено в збірнику VIII науково-практичної конференції курсантів, студентів, слухачів та молодих дослідників «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави» (26.11.2021 р., АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ, м. Чернігів).

Публікація: Біжик А.В. Ретроспективний аналіз формування права на самозахист в Стародавньому світі та Середньовіччі. *Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави: VIII науково-практичної конференції курсантів, студентів, слухачів та молодих дослідників (26.11.21 р., м. Чернігів) – готується до друку.*

Структура кваліфікаційної роботи визначено у відповідності до мети, завдань та предмету дослідження, включає вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВА НА САМОЗАХИСТ

1.1. Ретроспективний аналіз формування права на самозахист

Правове регулювання суспільних відносин у кожній розвинутій державі передбачає право на самозахист та є характерним для держав різних історичних періодів. Дослідження права на захист в історичній ретроспективі дозволяє досліджувати даний правовий інститут за межами тільки юридичного нормативізму. Тож проаналізуємо історичний правовий механізм врегулювання права на самозахист у відповідних історичних періодах.

Стародавній світ

Рабовласницьке суспільство у таких країнах, як Стародавня Індія, Єгипет, Стародавня Греція, характеризувалося наявністю окремих елементів права на самозахист свого життя та здоров'я.

Про що свідчать окремі історично-правові пам'ятки:

1. Закони Ману – стародавній кодифікований закон, який врегульовував суспільні відносини на основі моральних, релігійних та правових норм. Зокрема, в даному акті закріплювалося положення, у відповідності до якого вбивство у стані необхідної оборони не вважається вбивством, навіть якщо нападником буде «дитина, вчитель, старий та брахман» [1, с. 11].

З точки зору релігійних норм Законів Ману вбивство нападника, що посягає на жінку, дитину, брахмана чи охоронця жертвних дарів не є гріховним діянням [1, с. 31] та виступає обов'язком особи.

2. Законодавство Стародавнього Риму містить велику кількість понять необхідної оборони оскільки багато юрисконсультів та письменників досліджували дане явище. Слід зауважити, що такі поняття мають сутність казуїстичних афоризмів, характеризуються як розрізнені підходи до розуміння права на самозахист та не складають єдину теорію, хоча визначають дане право як природне, невід'ємне право людини у суспільстві.

Для реалізації права на самозахист життя та здоров'я особи була необхідна наявність наступних умов:

- напад повинен носити протиправний, незаконний характер;
- небезпека повинна бути реальною;
- кожний конкретний випадок застосування необхідної оборони підлягав правовій оцінці та кваліфікації [2, с. 63].

3. Римські Закони XII таблиць (V ст. до н.е.) не тільки врегульовували питання самозахисті життя та здоров'я особи але й закріплювали право на захист майна. Наприклад, крадій, який посягав на майно у нічний час міг бути вбитий власником, а в день – у випадку, якщо він був озброєний і застосовував зброю і тільки після закликів власника на допомогу [3, с. 11].

4. Закони лангобардів Стародавньої Греції (VII-VIII ст. ст.):

- едикт короля Ротарі передбачав, що нічного крадія, який не дозволив себе полонити можна вбити не сплачуючи віру його родичам [4, с. 20];

- закон короля Ліутпранда дозволяв вбити в межах самозахисту нападника, проте вимагав сплати вбивцею віри особам, які були на утриманні нападника [4, с. 75].

5. Звід законів «Тайхо Рицурьо» Стародавньої Японії визначав, що господар має право вбити кожного, хто вночі зайде до нього в житло, і не буде нести відповідальності за таке вбивство. Якщо жертва не мала злочинного наміру господар буде нести відповідальність у випадку,

якщо в результаті бійки настане її смерть, проте така відповідальність носитиме більш легкий характер а дії будуть кваліфікуватися як ненавмисне вбивство під час бійки [5, с. 55].

Отже, правове регулювання права особи на самозахист (необхідну оборону) життя та здоров'я у стародавні часи характеризується, що:

- *право на самозахист визнавалося державою;*
- *було теоретично обґрунтованим (в т.ч. і шляхом використання казуїстичних афоризмів);*
- *мало узагальнений характер та визначалося конкретними правилами поведінки у випадку нападу на особу чи її майно;*
- *чітких меж самозахисту не було встановлено;*
- *норми, які врегульовували право на самозахист не розподіляли право на власний захист життя, здоров'я та майна.*

Середньовіччя та епоха феодалізму

1. Закон Вінодольський (1288 р.) закріпив достатньо сформоване положення про необхідну оборону, яка передбачала право на самозахист будинку, землі від «нічного нападника» та право позбавити його життя у випадку, якщо не було змоги встановити його особу, спіймати чи не має достатньо коштів на притягнення його до відповідальності через систему судових чи інших владних органів. Особу, яка скориставшись правом на самозахист, позбавила нападника життя ніхто не мав права притягти до кримінальної відповідальності та погрожувати судом [6, с. 92].

2. Збірка законів «Кутюми Бовуаз'є» (1280-1283 р.р., Франція) визнавав вбивство великим гріхом за який вбивця підлягав , проте якщо вбивство вчинялося під час війни та у випадку самозахисту [7, с. 462].

3. Італійський кодекс «Мельфійські конституції» (1231 р.) визначав, що у випадку необхідності захисту життя та здоров'я чи майна

особа може вчиняти дії по самозахисту в т.ч. і застосовувати таку ж саму зброю як і нападник [7, с. 4913].

4. Звід законів «Сім пармід» Альфонсо X Мудрого (XIII ст., Португалія) закріплював природне право особи на захист від «безчестя та насильства», дії особи під час такого самозахисту є правомірними [6, с. 503].

5. Закони Стефана Душана (1349-1354 р.р., Сербія) визнавали нападника винним у його вбивства, якщо таке сталося під час його посягання на життя, здоров'я та майна вбивці [8, с. 122].

6. Кароліна Карла V (1532 р., Германія), яка була створена з урахування норм «варварських правд», Саксонського та Швабського зеркала. Зокрема, положення даного зводу норм і правил визначають правила необхідної оборони: у випадку неможливості врятуватися втечею при озброєному нападі особа має право застосувати заходи щодо самозахисту життя та здоров'я, в т.ч. і завдати смерті нападнику не зважаючи на м правила і вимоги, що визначені звичаям [9, с. 99]. Також Кароліна містила норми, що встановлення випадків уявної оборони, захисту життя жінки, процесуальні норми врегулювання права на самозахист, а саме порядок доведення факту правомірності застосування необхідної оборони, в т.ч. і за відсутності свідків. Суд аналізуючи кожний конкретний випадок встановлював наступні факти:

- місце події;
- застосування зброї;
- характеристику особи нападника та в;
- мотиви поведінки кожного із учасників кримінального конфлікту;
- чи мала особа уникнути нападу втечею з безпекою для свого життя і здоров'я тощо [9, с. 101].

Отже, епоха Середньовіччя ознаменувалася подальшим розвитком та нормативним закріпленням права людини на самозахист

життя та здоров'я особи, детальним визначенням правил поведінки при застосуванні необхідної оборони, процедури встановлення факту правомірності застосування самозахисту, в т.ч. і у випадку застосування зброї.

Епоха Відродження та період демократично-буржуазних революцій

1. Нове природне право (права людини), яке було сформовано в країнах Західної та Центральної Європи під впливом Реформації (XVI ст.) визначило першу систему прав людини, в т.ч. і право на самозахист життя і здоров'я особи.

2. Конституція США (1787 р.), нормативні документи (біллі, декларації) штатів заклали основу формування системи прав людини, яка ґрунтувалася на принципах:

- «ніхто не повинен бути позбавлений життя, волі або майна поза встановленим законом чином» [10, с. 74];
- рівності усіх перед законом;
- закони не можуть обмежувати права, вольності та привілеї людини;
- позбавлення життя чи майна повинно ґрунтуватися на законних підставах.

Американське законодавство тих часів закріпило право носіння громадянами зброї, яке оспорюється у Верховному суді США до сих пір

3. Декларація прав людини і громадянина(1791 р., Франція) та Конституції Франції 1791 р. ат 1795 р. визначала, що мета політичного союзу полягає у забезпеченні природних прав людини в т.ч. і права на свободу, власність, безпеку та самозахист. Право на самозахист ґрунтувалося на визначених законом:

- межі суб'єктивного права людини – «право людини починається там де починається права іншого»;
- дозволено робити все, що не заборонено законом;

- недоторканість власності;
- свобода особи;

Конституція Франції (1791 р.) у ст. 11 закріпила право на самозахист «будь-який акт, спрямований проти особи, коли він не передбачений законом або коли його здійснено з порушенням встановленої законом форми, є актом свавільним і тиранічним; особа, проти якої такий акт побажали б здійснити насильницьким чином, має право вчинити опір силою» [11].

Конституція Франції (1793 р.) стала першою конституцією в якій було закріплено норму про те, що «кожен має право самозахисту від свавільних актів та дій влади, які спрямовані проти особи» [12].

Конституція Франції (1795 р.) у ст. 359 визначає, що «будинок кожної особи є недоторканим сховищем, увійти в який вночі можна лише для надання допомоги, наприклад, під час пожежі, повені, або за вимогою, яка виходить з самого будинку» [13].

Отже, Декларація та Конституції Франції закріпили природне право особи на самозахист життя, здоров'я, свободи та майна особи на основі рівності всіх перед законом, встановлення меж права та обмеженого втручання держави в життя людини.

Кримінальний кодекс Франції (1791 р.) відніс вбивство при застосуванні самозахисту до категорії вбивств на законних підставах. Як зауважує К.О. Гориславський «в цьому кодексі не було ані поняття необхідної оборони та крайньої необхідності, ані чіткого розмежування між цими інститутами кримінального права. Так в ньому було зазначено в загальній формі, що вбивство людиною людини вважається вчиненим на законних підставах, якщо воно необхідно для природної безпеки самого себе чи когось іншого» [14].

Наступний Кримінальний кодекс Франції (1810 р.) вбивство в результаті застосування засобів самозахисту відносилось до категорії злочинів «Позбавлення життя, заподіяння поранень і ударів, які не є

злочинами та проступками», що стало значним досягненням розвитку права самозахисту. Так, статті його визначали наступне:

- ст. 328. «немає ні злочину, ні проступку, якщо позбавлення життя, нанесення ран або ударів було викликано необхідністю звернутися до законної оборони самого себе або іншого» [15];

- ст. 329. «до випадків необхідності звернутися до оборони належать два випадки: 1) якщо позбавлення життя було здійснено, а рани або удари були нанесені при відбитті вночі спроб проникнути в дім, помешкання або їх побудови; 2) якщо діяння відбулося при захисті себе від тих, хто чинить крадіжку з насиллям або пограбування» [15].

Дія Кримінального кодексу Франції 1810 р. тривала понад 100 років до 1992 року в якому було прийнято новий Кримінальний кодекс Франції.

4. Конституції ряду держав: Конституція Аргентини (1853 р.), Норвегії (1814 р.), Канади (1867 р.), Бельгії (1831 р.), Люксембургу (1868 р.) закріплювало право особи на самозахист.

5. Англійські нормативно-правові акти, які були прийняті в Англії після революції та ознаменували революцію боротьбу за природні права людини. Слід зауважити, що сформована в Англії континентальна система права окремо не визначає норми, які регулюють право на застосування необхідної оборони та крайньої необхідності. Окремі її правові аспекти визначаються в судових прецедентах та у кримінально-правові доктрині, наприклад право на:

- необхідна оборона;
- запобігання злочинів;
- необхідність;
- виконання наказу керівництва;
- правомірне вбивство;
- вбивство, яке не карається [16, с. 121].

6. Законодавство США після набуття незалежності характеризується рецепцією англійського законодавства до національного законодавства. Окремо, право на необхідні охорону та крайню необхідність не визначається в федеральному законодавству, проте знайшло своє відображення у законодавстві окремих штатів. Наприклад, у параграфі 42 Кримінального кодексу штату Нью-Йорк визначено «необхідна оборона – дії, які по зовнішньому вигляду злочинні визнаються правомірними, коли вони вчинені для захисту самого себе або іншої особи, яку особа, яка ці дії повинна захищати. Коло таких осіб було визначено – до них закон відносив чоловіка або дружину, батька, матір, дитину, брата, сестру, господина або слугу особи, яка його захищає» [1, с.39].

Отже, законодавство цього періоду стало підґрунтям для подальшого формування інституту самозахисту права на життя та здоров'я та формування системи міжнародних інституцій та організацій в сфері захисту прав людини і гарантування їх дотримання.

1.2. Становлення та розвиток права на самозахист в Україні

Окремі елементи правового регулювання прав на захист на території України прослідковується ще в період Київської Русі.

Зокрема:

- договори київських князів Ігора та Олега з грецькими державами встановлюють межі самозахисту, а саме містили норми, які визначали право господаря вбити нічного крадія, що чинив опір [17, с. 24].

- Руська Правда (XI-XII ст.) передбачає право особи захищатися від насилля, в т.ч. і шляхом застосування зброї та має право завдати шкоди здоров'ю чи життю нападника [17, с. 31]. Також, даний нормативно-правовий акт визначає право на захист майна яке належить особі на яке посягає злочинець вчиняючи розбійний напад чи пограбування. При вчиненні крадіжки господар міг позбавити крадія життя у випадку, якщо він чинив опір. Таким чином положення Руської Правди вперше на території українських земель відокремлює право на самозахист від таких проявів незаконної поведінки, як самоуправство, кровна помста/

- нормативно-правові акти Великого князівства Литовського та Польщі визначали право на самозахист наступним чином:

1. Литовські статути (1529, 1566, 1588 рр.) передбачали право власника на самозахист житлового приміщення позбавити крадія життя у випадку, якщо він проник у житло та чинить опір при затриманні, при цьому необхідно на наступний день повідомити його пана. За умови доведення правомірності своїх дій особа, яка завдала калітства чи позбавила крадія життя позбавляється обов'язку сплати штрафу за такі дії. У випадку не дотримання особою усіх вимог застосування

самозахисту така особа буде змушена сплатити відповідний штраф (головщину);

2. Соборне уложення царя Олексія Михайловича (1649 р.) у розділах I та XXI детально врегульовує питання на самозахист життя, здоров'я та майна особи. У відповідності до попередніх історичних актів, які тим чи іншим чином врегулювали необхідну оборону Соборне уложення теж визначали права власника вбити крадія, що проник у житло та чинить опір затриманню чи розбійника, який напав на особу чи її житло, а після вбивства терміново передати тіло загиблого «окольным людям та у приказ» [18, с. 25]. Окремо Соборне уложення покладало обов'язок на підлеглих господарю осіб (селян, холопів) захищати свого пана, його майно та членів його сім'ї.

Отже, у відповідності до Соборного положення об'єктом самозахисту захисту було:

- життя;
- здоров'я;
- цнотливість жінки;
- майно та житло.

3. «Права по которым судится малороссийский народ» (1743 р.) (далі – Пам'ятка) містив окрема частина, який закріплював інститут необхідної оборони (6 частина). Так, п. 7 ч. 6 «Причини і обставини, що виключають або зменшують кари» визначено, що «Необхідна оборона – хто dokonує вбивства або поранення, боронячи себе самого або своїх рідних чи родичів, свого командира або господаря від гвалтливому нападу, що загрожує життю і здоров'ю, той звільняється від кари, якщо не переступив установлених в законі меж самооборони» [19].

Правомірність застосування необхідної оборони можлива за умови дотримання наступних вимог:

1) співрозмірність рівня загрози та заходів необхідної оборони. Зокрема, у випадку застосування нападником зброї, особа що

обороняється теж мала права використати зброю, а у випадку нападу більш сильнішої людини, то можна було застосувати зброю у будь-якому випадку;

2) оборонятися від нападу можна було тільки під час нападу [19].

Дані положення Пам'ятки щодо необхідної оборони були запозичені з наступних актів:

- «Воинские Артикулы» (1716 р.);
- «Устав Морской» (1720 р.).

Наприклад, відповідно до Артикулів та Уставу право необхідної оборони військовослужбовців полягало у лише у відмові у виконанні тих наказів, які не відповідали солдатській службі з точки зору «пристойності», проте змушені були терпіти образу, фізичні покарання від вищестоящих офіцерів [20, с. 332].

4. «Свод законов»(1832 р.) та «Уложение о наказаниях» (1845 р.).

Дані акти до необхідної оборони відносили дії, щодо осіб які вчинили напад на особу, третіх осіб чи посягли на цнотливість та честь жінки. Такі дії повинні були відповідати необхідності застосовувати засоби самозахисту та часу в якій вчинявся напад, у випадку перевищення меж необхідної оборони (які встановлювалися в кожному конкретному випадку) особу притягували до т.з. «м якої кримінальної відповідальності», що виражалося у судовій догані, нетривалому арешті та церковному каятті [21, с. 164].

5. Ст. 45 Кримінального Уложення (1903 р.) закріпило наступне положення щодо необхідної оборони «не вважається злочинним діяння, вчинене при необхідній обороні проти незаконного посягання на особисті або майнові блага самої особи, яка захищається або іншої особи. Перевищення меж оборони надмірністю або несвоєчасністю захисту караються у випадках, які особо вказані законом» [21, с. 353]. Слід зауважити, що даний акт врегулював і

питання щодо уявної оборони – у випадку, якщо в результаті сильного переляку особа не мала можливості об'єктивно оцінити свої дії в результаті чого було перевищено межі необхідної оборони, то таку особа буде звільнено від кримінальної відповідальності.

6. «Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)» (1917 р.) визначав право на недоторканість житла – «домашнє огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть органи правової охорони нарушити недоторканість і без судового наказу; одначе і в тім випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі 48 годин по довершенню ревізії» [22].

7. Нормативно-правові акти УРСР.

Історичний період розвитку українського кримінального права в період існування тоталітарного радянського режиму характеризується відсутністю нормативно-правового регулювання та дослідження таких правових інститутів:

- необхідна оборона;
- крайня необхідність;
- право на відмову від виконання злочинних наказів;
- право захисту житла і майна особи.

Комуністична ідеологія, яка ґрунтувала на доктрині К.Маркса, фактично не визнавала природні права людини, в радянській правовій системі було визнано лише права людини-члена соціалістичного суспільства та відмічалася перевага інтересів держави на індивідуальними інтересами особи.

1) Вперше положення щодо необхідної оборони з'явилося в «Руководящих началах по уголовному праву РСФСР» (1919 р.). Зокрема, ст. 15 даного НПА визначала «Не применяется наказание к совершившему насилие над личностью нападающего, если это насилие

явилось в данных условиях необходимым средством отражения нападения или средством защиты от насилия над его или других личностью и если совершенное насилие не превышает меры необходимой обороны» [23].

Аналізуючи положення ми можемо зауважити, що:

- поняття необхідної оборони носить загальний, не уточнений характер;

- не визначено межі необхідної оборони та кримінально-правовий інститут крайньої необхідності;

- право на самозахист виникає лише у випадку нападу на особу, захист майна не передбачався.

2) Кримінальний кодекс (КК РРФСР, 1922 р.) розширив перелік підстав до застосування необхідної оборони:

- життя;

- здоров'я;

- інші права особи, які підлягають захисту від незаконного посягання [24].

3) Цивільний кодекс УСРР (1922 р.) визначив, що підлягають охороні та захисту лише ті права, які відповідають соціально-господарському призначенню.

4) Конституція СРСР (1936 р.), Конституція УРСР (1937 р.) визначили обов'язок громадянина охороняти соціальну, колективні та державну власність. Так ст. 130 Конституції УРСР (1937 р.) визначала, що «кожний громадянин УРСР зобов'язаний берегти і зміцнювати суспільну, соціалістичну власність, як священну і недоторкану основу радянського ладу, як джерело багатства і могутності батьківщини, як джерело заможного і культурного життя всіх трудящих» [25].

5) Кримінальний кодекс УРСР (1960 р.) в окремих нормах визначив кримінально-правові конструкції крайньої необхідності та необхідної оборони.

б) значним проривом в радянській ідеології щодо нормативного забезпечення та гарантування права на самозахист від неправомірних дій державних та правоохоронних органів, яке було закріплено в ст. 58 Конституції СРСР (1977 р.) – «граждане СССР имеют право обжаловать действия должностных лиц, государственных и общественных органов. Жалобы должны быть рассмотрены в порядке и в сроки, установленные законом» [26].

Аналізуючи становлення та розвиток інституту самозахисту особи в Україні за радянського тоталітарного режиму слід зауважити наступне:

- на перших етапах розвитку радянського права суб'єктивні права людини визнавалися як права трудящого та члена соціалістичного суспільства, на них покладался обов'язок захищати соціалістичну власність;

- переважало негативне право, тобто норми, які встановлювали заборону та керувалися принципом «заборонено все, що прямо не передбачено законом»;

- не існувало прямої норми, яка б надавала право на самозахист життя та здоров'я від незаконних посягань;

- містилися окремі норми, які врегульовували необхідну оборону, а значно пізніше і крайню необхідність;

- не дивлячись на активну участь СРСР в діяльності ООН, в т.ч. і в питання міжнародно-правового закріплення прав людини, реального закріплення прав людини не відбулося майже протягом усього часу існування СРСР.

Зокрема, лише у 1991 р. в СРСР було прийнято Декларацію прав і свобод людини, в якій вперше було закріплено поняття невід'ємного права людини, яким вона володіє від народження.

Подальший свій розвиток такі права знайшли в Основах кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік (1991 р.)

(в т.ч. і право на необхідну оборону та крайню необхідність). Зокрема, ст. 26 Основ визначає, що «не є злочином дії, які хоча й підпадають під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, але вчинене в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка погрожує особистості та правам даної особи чи інших осіб, інтересам суспільства або держави, якщо ця небезпека при даних обставинах не могла бути усунена іншими засобами та якщо завдана шкода є менш значною, ніж відвернена шкода» [28, с. 71].

Такі структурні зміни в системі прав людини в радянській правовій системі закріпили передумови подальшого розвитку прав людини, в т.ч. і таких форм самозахисту, як право не виконувати явно злочинний наказ або розпорядження, право на захист приватної власності тощо.

Хоча Україна де юре стала учасником міжнародної системи захисту прав людини у 1945 р. при укладанні та підписанні Статуту ООН, проте становлення системи прав людини в УСРС відбувся не одразу та мав наступні етапи:

1. Декларативне визнання прав людини в УСРС на фоні прийняття Загальної декларації прав людини, Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього – 1945-1948. В даний період на території України відбувається грубе порушень прав людини та злочинів держави проти неї (репресії, масові переселення, депортації, Голодомор 1946-1947 рр.).

2. Заборона втручання органам міжнародного захисту прав людини у внутрішні проблеми захисту прав людини в УСРС на фоні антикомуністичного світового руху та холодної війни (1943-1974 рр.).

3. Створення Української Гельсінської групи в межах функціонування Гельсінського Заключного акту (1975 р.) та переслідування її членів на території УСРС (1975-1976 рр.).

4. Збільшення кількості політичних в'язнів в УСРС (зокрема, 34 члена Української Гельсінської групи ув'язнено, в т.ч. і психіатричних лікарнях), масове порушення політичних та громадянських прав людини, активізація діяльності неурядових міжнародних правозахисних організацій (1976-1984 рр.).

5. Підпадає під сумнів теза комуністичної ідеології щодо підпорядкування прав індивіда правам суспільства, падає «залізна завіса», відбувається ліберізація прав людини (1985-1989 рр.).

6. 1991 р. – проголошення незалежності України [40].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАВА НА САМОЗАХИСТ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ВІД ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ

2.1. Право на самозахист: поняття, ознаки, зміст

Після набуття Україною незалежністю та прийняття Конституції значно розширився перелік прав людини та змінилася система правових норм, які їх врегульовує. Окрім того, права та свободи людини визнано в українській державі найвищою цінністю про що свідчить ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [29].

У Другому розділі Конституції України нормативно закріплено права, свободи та обов'язки людини та громадянина, що відповідають таким основним міжнародно-правовим документам в сфері захисту прав людини, як:

- Міжнародному пакту про громадянські і політичні права,;
- Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права;
- Загальній декларації прав людини;
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та іншим.

Суттєвий розвиток прав людини в українській державі обумовлений розвитком її як демократичної, правової та соціальної держави.

Закріплення прав людини на конституційному рівні, в т.ч. і права на життя та здоров'я, покладає на державу обов'язок та відповідальність за їх гарантування і забезпечення створення та ефективного реально діючого механізму охорони і захисту прав людини.

Передумовою визначення права на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань є визначення поняття та змісту таких категорій як «життя» та «здоров'я».

Категорія «життя» розглядається та досліджується такими галузями суспільного життя, як фізіологія, біологія, соціологія, право, філософія, релігія та іншими.

З точки зору права життя досліджується та розглядається як право людини на життя.

Так, ст. 27 «Кожна людина має невід'ємне право на життя» Конституції України визначає, що «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [29]. Отже, Конституція України поряд з правом на життя закріплює право на його захист від злочинних та протиправних посягань.

Як зауважує, К.О. Гориславський «право на життя, як комплексне поняття, яке містить філософське, біологічне, соціальне трактування, можна визначити як сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані зі здійсненням індивідуальної життєдіяльності особи на основі саморегулювання, які виключають будь-яке втручання у життя з боку інших осіб та держави, окрім випадків, які прямо передбачені законом» [14, с. 23].

Поняття здоров'я також розглядається з позиції різних галузей науки, таких, як медицина, психіатрія, фізіологія та інших.

Преамбула Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я визначає здоров'я як «Здоров'я являється состоянием полного

фізического, душевного и соціального благополучия, а не только отсутствием болезней и физических дефектов» [30].

Стаття 49 Конституції України визначає, що «кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» [26].

Право на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань в історичному своєму розвитку відноситься до природних прав людини, які належать їй від народження, оскільки дане право є формою прояву боротьби людини за виживання.

Філософські та правові підходи до розуміння позитивістського характеру права на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань розглядається в різноманітні історичні епохи розвитку філософсько-правової думки.

Проте, саме твердження, що право на самозахист є правом людини, яке їй надає держава було сформовано у XVII ст. німецькій філософсько-правовій думці представниками т.з. «позитивістської школи». На відміну від позитивістської школи представники філософсько-правової школи природного права визначали наступні ознаки права на життя та права на його самозахист:

- право на життя – це право, яке дано людині в силу її народження та існування, приналежності її людського роду;
- держава не дарує право на життя, а формально його закріплює у відповідних нормативно-правових актах та створює ефективний механізм його гарантування, охорони і захисту;
- до змісту права на життя входить право на його самозахист в незалежності від наявності відповідних нормативно-правових та державних механізмів його гарантування та реалізації;
- самозахист передбачає не тільки право на захист життя, алей здоров'я, житла та іншого майна.

У сучасній системі міжнародно-правових актів право на життя закріплено в наступних міжнародно-правових актах, як:

- Загальній декларації прав людини (ст. 3);
- Конвенції про захист при в людини і основних свобод (ст. 2)
- Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (п. 1 ст. 6) та інших, в т.ч. і ратифікованих Україною [31].

Українське законодавство закріплює ряд конституційних гарантій охорони та захисту права на життя:

- нормативно закріплюють дане право на рівні конституційних норм;
- визначають основні умови реалізації права на життя;
- ґрунтуються на принципах права;
- формують та закріплюють спеціальні права, які виступають додатковими гарантіями права на життя.

Отже, в незалежності від віку, стану здоров'я, інших дискримінаційних ознак право на життя належить усім людям безсумнівно та визначає право на захист його недоторканості, в т.ч. і шляхом використання самозахисту.

Право на життя носить абсолютний характер, тобто уповноваженій особі (носію права на життя) протиставляється невизначено коло осіб на яких покладається обов'язок поважати чуже життя та не посягати на нього.

Також, право на життя визначає обов'язок держави та її посадових осіб (правоохоронців, медиків та інших) гарантувати реалізацію, захист та охорону права на життя та обов'язок не втручатися у життя людини за виключенням спеціально обумовлених в законодавстві випадків (наприклад, відібрання дитини у випадку, якщо її перебування в сім'ї батьків чи опікунів загрожує її життя тощо).

Звичайно, держава та її відповідні органи не мають можливості 24/7 здійснювати контроль та нагляд за реалізацією права на життя, тому враховуючи рівень злочинності в державі та інші ризики посягання на

життя людини вона делегує право на захист життя особі, в т.ч. і захисту життя третіх осіб, від протиправних посягань на нього.

Зокрема, ст. 55 Конституції України «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом» визначає наступні способи захисту прав людини:

«Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [29].

Отже, конституційно-правові гарантії реалізації, захисту та охорону права на життя носять універсальних характер, оскільки:

- у виключних випадках допускається втручання держави у життя людини;
- держава охороняє право на життя особи від неправомірного втручання інших суб'єктів правовідносин;
- держава надає право особі вжити заходів по самозахисту свого життя та здоров'я, житла та іншого майна.

Для прикладу зауважимо, що право на самозахист закріплено в ряді конституцій зарубіжних країн:

1) «кожен має право захищати свої права та свободи будь-якими незабороненими законом засобами» Конституції Республіки Вірменія [32];

2) «кожен має право усіма законними засобами, які тільки є у його розпорядженні, протидіяти протиправному насильству Конституційний закон Латвійської республіки» [33].

Окрім конституційного закріплення права на життя та його захисту, ряд правових галузей врегульовує дане питання.

Зокрема, визначаючи право на необхідну оборону ККУ зазначає – «необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» (ст. 36 Кримінального кодексу України (далі –ККУ) [34]).

Відповідно до ст. 19 Кодексу України про адміністративні (далі – КАП) правопорушення необхідної оборони характеризується як дії, що хоч і мають ознаки адміністративного правопорушення, проте були вчинені з метою захисту державного і громадського порядку, прав та свобод людини, майна, встановленого порядку адміністративного порядку та які не перевищили межі необхідної оборони [35].

Порівнюючи визначення поняття та умов застосування необхідної умови визначених в кримінальному та адміністративному законодавстві ми можемо зауважити, що такі визначення по ключовим ознакам є схожими.

До форм самозахисту права на життя та здоров'я ККУ та КАП відносить і такий кримінально-правовий та адміністративно-правовий інститут, як «крайня необхідність». Застосування крайньої необхідності

має на меті усунення небезпеки, яка погрожує правам та інтересам особи.

З точки зору тлумачного словника самозахист – це «захист самого себе від небезпеки, нападу, ворожих дій і т. ін.; захист самого себе власними силами» [36].

В ст. 19 Цивільного кодексу України визначено, що самозахист – це «застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства» [37].

В правовій доктрині часто зустрічаються визначення поняття «самозахист», які або ототожнюються із поняттям «необхідна оборона» та «крайня необхідність», або стосуються галузевого його визначення.

Наприклад, Н.В. Філик та О.О. Чемериська визначають наступну тезу «під самозахистом цивільних прав варто розуміти здійснення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону його особистих або майнових прав й інтересів» [38].

На думку К.Г. Волинка самозахист відноситься до внутрішньодержавного захисту прав та свобод людини, який має підставою його застосування їх порушення та здійснюється безпосередньо суб'єктом – носієм таких прав [39].

До способів самозахисту науковці-представники різних правових наукових галузей відносять:

- необхідну оборону;
- страйк;
- оскарження дії посадових осіб;
- звернення до ЗМІ;
- фізична відсіч правопорушнику;
- право відмовитися виконувати явно злочинний наказ чи розпорядження;
- крайня необхідність;

- пред'явлення претензії;
- право звернутися до державних органів, органів місцевого самоврядування, правозахисних організацій, міжнародних органів та установ;
- поновлення порушеного цивільного права тощо.

2.2. Структура та місце самозахисту в системі законодавства України

Структура самозахисту в системі законодавства визначається його формами до яких відносять:

- 1) необхідна оборона;
- 2) крайня необхідність;
- 3) право громадян звернення зі скаргами пропозиціями та зауваженнями до органів державної влади, місцевого самоврядування, установ;
- 4) право звертатися з письмовими заявами, скаргами до органів досудового слідства, органів дізнання, суду та прокуратури.

Умовно дані форми можна поділити на безпосередні (необхідна оборона та крайня необхідність) та опосередкована (звернення до різноманітних органів, установ та організацій).

Місце самозахисту в системі законодавства України визначається тією сукупністю правових норм різних галузей законодавства, що його врегульовує.

Наприклад, окрім зазначеного у попередніх підрозділах кваліфікаційної роботи зауважимо, що окреме значення для самозахисту права на життя та здоров'я особи має право на недоторканість житла, як передумова захисту та гарантія з боку держави від безпідставного втручання особи та злочинних посягань на життя і здоров'я особи. Так,

ст. 30 Конституції України визначає, що «кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду» [29].

При визначенні меж необхідної оборони з точки зору кримінального законодавства не буде вважатися перевищенням таких меж використання зброї чи інших знарядь захисту у випадку відбиття нападу озброєного нападника, чи групи нападників, чи у випадку порушення принципу недоторканості житла [34].

Невиконання явно злочинного наказу чи розпорядження, як форма самозахисту, теж знайшла своє відображення в Конституції України (ст. 60 КУ) [29]. Конституційне закріплення такої форми самозахисту важливе для української держави, оскільки за часів тоталітарного радянського режиму на її території мали випадки випробування на військових різних видів зброї, що часто призводило до смерті чи важкого ураження здоров'я. Також, Конституція України закріплює правовий принцип згідно якого ніхто не може бути примушений робити те, що прямо не передбачено українським законодавством. Ст. 41 КК України визначає наступне положення «не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження» [34].

Ведення Операція об'єднаних сил на Сході України в особливих військових умовах сприяє підвищенню ризику примушенню українських військових до виконання явно злочинних наказів та розпоряджень, оскільки правові норми проведення операції визначає, що «на території проведення ООС діятиме особливий порядок, який наділятиме військовослужбовців розширеними правами» [41].

Наприклад п.6 ст. 109 Закону України «Про державну службу» визначає, що державний службовець у випадку якщо існує сумнів щодо законності наказу чи розпорядження, має право вимагати видання

письмового наказу від безпосереднього керівника та подати письмову заяву вищестоящому керівнику [42].

Таке право закріплюється і в Законі України «Про Службу безпеки України», Дисциплінарний статут Національної поліції України.

Право на самозахист, як і будь-яке інше право людини, без наявності відповідних правових гарантій не має можливості своєї реалізації, оскільки такі гарантії є складовою правового механізму захисту та охорони прав людини. В нормативно-правовому регулювання захисту та охорони прав людини визначають такі групи гарантій:

- соціально-економічні гарантії;
- політичні гарантії;
- юридичні гарантії.

В межах нашого дослідження та в умовах обмеженого обсягу роботи зосередимо наш вагу на характеристиці юридичних гарантій права на життя та здоров'я.

Як зауважує Л.Л. Богачова «юридичні гарантії прав і свобод людини у національному праві включають систему засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень» [43, с. 51].

Конституційними юридичними гарантіями, окрім ст. 55 Конституції України, виступають такі статті Основного Закону як:

- принцип рівності усіх людей, невідчужуванність та непорушність прав людини (ст. 21);
- перелік прав та свобод людини не є вичерпним, вони не можуть бути скасовані чи звужені та існує система їх гарантій (ст. 22);
- непорушність права власності (ст. 41);
- держава забезпечують право особи знати свої права та обов'язки (ст. 57);
- не допускається обмеження прав людини, окрім випадків встановлених Конституцією України (ст. 64);

- на особу покладається обов'язок неухильно дотримуватися законодавства та не порушувати права і інтереси інших суб'єктів правових відносин (ст. 68) [29].

Отже, юридична природа права на самозахист життя та здоров'я полягає у наступному:

- право на самозахист – це природне право людини, що знайшло своє відображення у відповідних нормативно-правових актах міжнародного та національного рівня;

- окремого нормативного визначення поняття «право на самозахист життя та здоров'я» в законодавстві України не визначено;

- до структури права на самозахист відноситься:

1) кримінально-правовий інститут та адміністративно-правовий інститут необхідної оборони;

2) кримінально-правовий інститут та адміністративно-правовий інститут крайня необхідність;

3) право на недоторканість житла;

4) правова захист майна від незаконного посягання;

5) право на відмову від виконання явно злочинного наказу чи розпорядження;

- центральним НПА в сфері правового регулювання права на самозахист є Основний закон України – Конституція, всі інші законодавчі акти спрямовані на деталізацію та уточнення конституційних норм в дані сфері.

Право на самозахист життя та здоров'я належить особі у незалежності від різних дискримінаційних ознак, зокрема таких, як:

- раса;

- колір шкіри;

- стать;

- соціальне походження;

- етнічне походження;

- релігійних, політичних та інших переконань;
- місця проживання;
- майновий стан;
- мова спілкування та інші.

Слід сказати, що такий правовий інститут як «правовий статус» може вплинути на наявність чи відсутність додаткових можливостей для реалізації права на самозахист життя та здоров'я.

На думку правовий статус – це «складна категорія, яка характеризується системністю, універсальністю та комплексністю, відіграє важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки шляхом встановлення прав, обов'язків, гарантій їх реалізації, визначає основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та визначає місце конкретного суб'єкта в суспільстві» [44, с. 95].

Отже, правовий статус носить загальну характеристику, оскільки в рівній мірі поширюється на усіх громадян держави, а відповідну конкретизацію набуває у відповідності до окремих категорій громадян та їх груп. Правова теорія та практика визначає наступні види правового статусу:

- загальний правовий статус – належить всім особам без виключення;
- спеціальний правовий статус – належить окремих категоріям чи групам громадян в залежності від додаткових прав та обов'язків які покладаються на особу, спеціальний статус обмежує або розширює загальний правовий статус;
- індивідуальний правовий статус визначається з урахування поєднання за кагального та спеціальних статусів особи.

При врахуванні видів статусів, які належать особі слід зауважити що обсяг права на життя не змінюється, але впливає на додаткові можливості та гарантії захисту прав людини. Наприклад, такі додаткові

гарантії є у народних депутатів, державних службовців, представників правоохоронних органів, суддів та членів їх сім'ї.

Оскільки саме ці категорії громадян часто стають жертвами злочинних посягань законодавством передбачено розширення права на самозахист шляхом надання їм додаткового права застосування вогнепальної зброї.

Право на самозахист життя та здоров'я не носить абсолютний характер, оскільки законодавство встановлює ряд обмежень його застосування:

1. При необхідній обороні допускається захист життя та здоров'я шляхом фізичної протидії нападникові, наслідком якої може бути завдання ушкоджень здоров'я та позбавлення життя, якщо такі наслідки допустимі у відповідності до рівня суспільної небезпеки нападу. Межу необхідної оборони закріплено в ч. 3 ст. 36 ККУ «перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту» [29]. У випадку перевищення меж необхідної оборони дії особи можуть бути кваліфіковані за ст. ст. 118 і 124 ККУ.

Перевищення меж – це умисне заподіяння нападнику тяжкої шкоди здоров'ю, що явно не відповідає обстановці захисту та небезпечності посягання.

Так, ст. 118 ККУ передбачає таку відповідальність за перевищення меж самозахисту «умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» [29].

«Перевищення меж» та «перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» носять

оціночний характер та враховуються судом при кожному конкретному випадку перевищення меж необхідної оборони.

Критеріями правомірності необхідної оборони є:

- суспільно небезпечне посягання повинно бути в наявності, дійсним та відповідати об'єктивній реальності;
- шкода завдана нападнику повинна не перевищувати ту, яка була необхідна.

Розглядаючи питання про перевищення меж необхідної оборони суди повинні визначати характер небезпеки, яка загрожувала особі, що захищалася, місце та час вчинення кримінально-правового посягання, фізичних даних нападника та особи, яка захищалася. Виходячи з зазначеного, ми підтверджуємо той факт, що право на самозахист життя та здоров'я не носить абсолютний характер, а поняття «достатньої та необхідної шкоди» судами оцінюючись виходячи з обставин конкретної ситуації.

Наприклад, не буде вважатися перевищенням меж необхідної оборони у випадку застосування зброї, якщо напад було здійснено:

- озброєною особою;
- групи осіб;
- шляхом проникнення у житло.

Приклади правових кейсів застосування необхідної оборони як форми самозахисту життя та здоров'я:

1) обвинувачений з метою захисту себе та членів своєї сім'ї спочатку схопив молоток, щоб відбити напад невідомого чоловіка який вибив двері та увірвавшись до будинку напав на дружину обвинуваченого. Нападник відібрав молоток та почав бити ним обвинуваченого на що останній підібрав ніж з підлоги та наніс ним тяжкі тілесні ушкодження нападнику – суд визнав обвинуваченого невинним у вчиненні дій передбачених ст. 124 ККУ [45];

2) обвинувачена, жертва постійних проявів домашнього насилля, при черговій сварці з чоловіком, який перебував у стані алкогольного сп'яніння та погрожував їй ножем, вихопила ніж та завдала жертві поранення, які призвели до його смерті – суд встановив, що обвинувачена допустила перевищення меж необхідної оборони, а тому є винною у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ст. 124 ККУ[45];

3) обвинувачений відбиваючи напад озброєного ножем чоловіка вихопив держак лопати та відбиваючись від нападу наніс нападаєнику удар по голові від якого останній помер – суд визнав обвинуваченого невинним у вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. 124 ККУ [45];

4) обвинувачений під час сварки з братом вихопив ніж яким йому погрожував брат та наніс йому смертельного удару – суд визнав обвинуваченого винним у перевищенні меж необхідної оборони, оскільки його дії не відповідали обставинці захисту та небезпечності посягання [45];

5) обвинувачений придбав будинок, проте не зміг оселитися в ньому оскільки його самозахватом захопили невідомі особи, які погрожували спалити будинок у випадку намагання обвинуваченого оселитися в ньому. В день вчинення кримінального правопорушення обвинувачений проник у власне житло через вікно кухні та у відповідь на погрозу застосувати вогнепальну зброю зробив попереджувальний постріл у підлогу. Після чого невідомі покинули будинок, проте повернулися через деякий час та в п'ятьох напали на дружину обвинуваченого, здійснили постріли у бік будинку, пошкодили камеру відео спостереження, замахнулися у бік будинку предметом схожим на гранату. Обвинувачений вчинив постріли у бік нападників – суд визнав перевищення меж необхідної оборони, засудив обвинуваченого до 5

років позбавлення волі, проте звільнив від відбуття покарання з випробувальним трьохрічним строком [45].

2. При крайній необхідності її межами є недопущення «умисного заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода» [29].

3. Право на недоторканість житла може бути порушено у випадку, якщо існує необхідність терміново проникнення до житла у випадку надзвичайної ситуації, з метою врятування життя особи, майна, переслідування злочинця, розшуку зниклої особи, повідомлення про вчинення злочину тощо. Детально підстави та порядок порушення права на недоторканість житла визначено у наступних нормативно-правових актах:

- Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»;
- Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»;
- Закон України «Про Національну поліцію» та ін.

4. Право на захист приватної власності яке належить не тільки власнику, але й іншим особам. Обмеження даного права може бути у випадку введення надзвичайного та воєнного стану можлива реквізиція приватного майна. В Україні надзвичайний стан було введено

Заходи, які можуть застосовуватися під час надзвичайного стану:

- встановлення спеціального режиму виїзду/в'їзду на окремі території;
- обмеження руху транспорту;
- заборона щодо проведення масових заходів та страйків;
- примусове відчуження майна фізичних та юридичних осіб;
- евакуація людей;
- встановлення обов'язку розмістити у приватних житлових приміщеннях евакуйованих людей;

- особливий режим розподілу продуктів першої необхідності та продуктів харчування;
- переорієнтація роботи підприємств для випуску необхідної продукції.

У відповідних нормативно-правових актах, щодо встановлення надзвичайного стану особлива увага надається чіткому визначенню переліку прав, що обмежується, підставам для встановлення надзвичайного стану та визначенню меж території на якій вводиться надзвичайний стан.

Надзвичайний стан вводиться на один місяць з можливістю подальшої пролонгації його дії до 30 днів.

Слід відрізняти надзвичайний стан від надзвичайної ситуації – основна відмінність полягає у тому, що введення надзвичайної ситуації полягає в тому, що вона не передбачає обмеження конституційних прав людини. Надзвичайна ситуація встановлюється у випадку стихійного лиха, епідемії, техногенних катастроф тощо та визначає порядок територіальних переміщень осіб, особливий порядок здійснення діяльності підприємствами.

5. Звернення до відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування, ЗМІ, громадянських організацій тощо. Слід зауважити, що у випадку, якщо особа повідомить недостовірну інформацію щодо посягання на право на життя та здоров'я її буде притягнуто до кримінальної відповідальності за ст. 383 ККУ – «Завідомо неправдиве повідомлення суду, прокурору, слідчому, дізнавачу або органу досудового розслідування про вчинення кримінального правопорушення» [29].

В т.ч. така відповідальність передбачає притягнення і до цивільно-правової відповідальності, якщо у випадку надання завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину у відповідності до з ч. 4 ст. 32 Конституції України та ст. 7 ЦК України.

б. Відмова від виконання явно злочинного розпорядження чи наказу. Обмеженням даної форми захисту права на життя та здоров'я має теж можливість притягнення до юридичної відповідальності (кримінальної, дисциплінарної та адміністративної відповідальності) у випадку, якщо особа відмовилася виконувати законне розпорядження та наказ.

Отже, узагальнивши вищезазначене ми можемо зробити наступні висновки:

- реалізація права на самозахист життя та здоров'я особи має певні обмеження – визначені на конституційному та законодавчому рівні;

- нормативно закріплено умови правомірності застосування права на самозахист права та життя у відповідно до галузевого законодавства;

- у випадку порушення умов правомірності та перевищення меж реалізації права на самозахист передбачає притягнення особи до відповідної юридичної відповідальності;

- обмеження права на самозахист життя та здоров'я можливе у випадку встановлення надзвичайного стану чи надзвичайної ситуації, що не виступає порушенням даного права;

- на державу покладається обов'язок відшкодувати шкоду, яку зазнала особа якщо її право на захист життя і здоров'я було обмежено у випадку введення надзвичайного стану, надзвичайної ситуації чи воєнного стану.

2.3. Право на застосування зброї в межах самозахисту життя та здоров'я: проблеми та перспективи нормативно-правового закріплення

Слід зауважити, що в Україні обмежене право на використання зброї, оскільки зброя відноситься до джерела підвищеної небезпеки та несе підвищену небезпеку при необережному та неправомірному використанню.

Зброя виступає об'єктом різноманітних відносин:

- цивільно-правових відносин (у відносинах дарування, міни, страхування, купівлі-продажу, поставки, спадкування тощо);
- адміністративно-правових відносин (правове регулювання питання застосування зброї представниками правоохоронних органів, військовослужбовцями);
- кримінально-правових відносин (при збройному самозахисті).

Право на застосування зброї в межах самозахисту життя та здоров'я (далі - збройний самозахист) відносить до т.з. активного самозахисту, що характеризується вчиненням активних дій в сфері захисту права на життя та здоров'я.

Окремі форми застосування активної форми самозахисту життя та здоров'я прослідковуються у різні історичні періоди. Наприклад:

- 1) правова система Древнього Риму допускала можливість вчиняти силову протидію у випадку незаконного посягання на життя та здоров'я особи, в т.ч. і шляхом застосування зброї;
- 2) Руська Правда Київської Русі теж надавала право на застосування зброї у випадку нападу на особу, її житло та майно;
- 3) невід'ємним, природним правом право на самозахист життя та здоров'я визнавалося в ряді європейських країнах [46, с. 83].

Активна форма права на самозахист є невід'ємною складовою права на життя, її реалізація повинна врегульовуватися державою в максимально визначених мінімальних межах – з давніх часів було прийнято не позбавляти життя та не завдавати шкоди здоров'ю лише тому нападнику, якого затримано. У випадку, якщо затримати нападника не вдалося вважається, що жертва потенційно знаходиться у нерівному стані по відношенню до нападника а від так має право застосовувати ефективні засоби захисту, в т.ч. і зброю.

Право на застосування зброї передбачається у відповідності до міжнародного та національного законодавства. Наприклад, ч.5 ст. 36 ККУ передбачає наступне положення «не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає» [29].

Збройний самозахист виступає складовою правового статусу представників правоохоронних органів та військовослужбовців Збройних сил України. Право на застосування зброї ними врегульовується такими правовими актами, як:

- 1) Закон України «Про Національну поліцію»;
- 2) Закон України «Про Державну прикордонну службу України»;
- 3) Статут внутрішньої служби Збройних Сил України;
- 4) Інструкція МВС №622 від 21.08.1998 р. з подальшими змінами та інші.

Наприклад, Закон України «Про Державну прикордонну службу України» місти ст. 21, яка визначає «застосування фізичної сили,

спеціальних засобів, зброї та бойової техніки особовим складом Державної прикордонної служби України» [47].

Аналіз вказаних нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок, що представники правоохоронних органів, військові службовці та співробітники прикордонної служби України мають право застосовувати зброю з метою захисту:

- державного суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України;
- громадського порядку;
- життя та здоров'я фізичних осіб;
- майна тощо.

Право громадян на зброю, як складова права на самозахист життя та здоров'я, не знайшла свого належного відображення у законодавстві України – було прийнято ряд спроб прийняти відповідних законопроект.

Зокрема, було створено декілька законопроектів в даній сфері:

- проект Української стрілецької асоціації - Закон України «Про вогнепальну зброю цивільного призначення» розроблений;
- проект народного депутату А.А. Шараськіна – Закон України «Про цивільну зброю та боєприпаси»;
- проект фракцій «Слуга народу», «Довіра», «За майбутнє» - Закон України «Право на цивільну вогнепальну зброю» та інші.

Так, останній визначений нами проект даного закону визначає право громадян на зброю наступним чином «право власності на цивільну вогнепальну зброю, її основні частини, засоби зменшення гучності пострілу та бойові припаси до неї набувається виключно за наявності Посвідчення власника зброї з отриманою відповідною категорією зброї» [48].

Також, даний проект визначає види зброї та категорії осіб, які можуть набути таку зброю у власність, здійснювати використання, збереження та розпорядження такою зброєю:

- 1) автоматична вогнепальна зброя – не може бути у власності фізичних осіб;
- 2) травматична зброя – можуть використовувати особи діяльність яких пов'язана із підвищеними соціальними ризиками (прокурори, суді, поліцейські, приватні виконавці та детективи, нотаріуси, адвокати журналісти та інші особи);
- 3) короткоствольна вогнепальна зброя – майстри спорту зі спортивних змагань, які передбачають використання спортивної вогнепальної зброї;
- 4) довгоствольна вогнепальна гладкоствольна зброя – фізичні особи із повною цивільною дієздатністю;
- 5) комбінована вогнепальна зброя та довгоствольна вогнепальна нарізна – фізичні особи від 25 років, які не притягувалися до адмінвідповідальності більше, ніж 1 раз довгоствольна вогнепальна нарізна і комбінована вогнепальна зброя [48].

Активна позиція окремих представників громадських організацій та активістів щодо надання фізичним особам права на використання знайшла своє відображення у електронній петиції до Президента України, яка набрала необхідну кількість голосів протягом 6 днів. Петиція пропонувала внести відповідні зміни до ст.27 Конституції України в питанні реалізації права на самозахист, а саме: право на використання з метою самозахисту вогнепальної зброї.

Такі зміни несуть наступні правові ризики:

- право на самозахист ставиться вище абсолютного права на життя, що суперечить міжнародних зобов'язанням України;
- при збройному самозахисті права на недоторканість житла чи іншого майна таке право стає «вище» прав на життя, яке виступає першоосновою всіх прав особи, така позиція є неприпустимою (рішення Європейського суду з прав людини неодноразово закріплювало те, що

право на життя є фундаментальним положенням Конвенції, а від так відхилення від нього не допускається);

- припускає зловживанням правом на самозахист у випадку захисту суверенітету та незалежності країни її окремими громадянами, оскільки обов'язок охорони держави покладається на правоохоронні органи та військові формування.

Конституційне законодавство різних країн майже не містить прямого закріплення права на придбання, володіння та використання зброї. Зокрема, за період існування конституційної галузі різних держав, тільки 15 держав мали таку норму в Основному законі, а на даний момент – тільки три держав в Конституції містять право на збройний самозахист (Мексика, Гватемала та США), при цьому суттєво його обмежують.

Європейське законодавство визначає право на збройний самозахист на рівні галузевого законодавства та у відповідності до Рекомендації Комітету Міністрів № R (84) 23 про гармонізацію національного законодавства щодо вогнепальної зброї [49]. Положення даного нормативно-правового акту закріплюють заборону окремих видів вогнепальної зброї для приватних фізичних осіб. Зокрема, забороняється:

- автоматична зброя;
- зброя зі свинцевими боєприпасами;
- вогнепальна зброя з довжиною ствола понад 30 см;
- військові вибухові снаряди;
- боєприпаси проникаючої, запалювальної та вибухової дії тощо.

Європейське національне законодавство має на меті досягнення балансу між правом на збройний самозахист та державним контролем володіння вогнепальною зброєю, що сприяє створенню ефективної системи контролю за придбанням зброї, маркуванням її, реєстрації та

зберігання зброї, притягнення до кримінальної відповідальності у випадку порушень таких положень.

Наприклад, в Німеччині в законі «Про зброю» визначається дві категорії зброї:

- зброя на привласнення, зберігання та використання якої дієздатною повнолітньою особою необхідно отримати ліцензію чи дозвіл;

- заборонена зброя.

ВИСНОВКИ

Результатом дослідження стало досягнення наступних висновків.

Правове регулювання суспільних відносин у кожній розвинутій держави передбачає право на самозахист та є характерним для держав різних історичних періодів. Правове регулювання права особи на самозахист (необхідну оборону) життя та здоров'я у стародавні часи характеризується, що: право на самозахист визнавалося державою; було теоретично обґрунтованим (в т.ч. і шляхом використання казуїстичних афоризмів); мало узагальнений характер та визначалося конкретними правилами поведінки у випадку нападу на особу чи її майно; чітких меж самозахисту не було встановлено; норми, які врегульовували право на самозахист не розподіляли право на власний захист життя, здоров'я та майна.

Епоха Середньовіччя ознаменувалася подальшим розвитком та нормативним закріпленням права людини на самозахист життя та здоров'я особи, детальним визначенням правил поведінки при застосуванні необхідної оборони, процедури встановлення факту правомірності застосування самозахисту, в т.ч. і у випадку застосування зброї.

Епоха Відродження та період демократично-буржуазних революцій охарактеризувався закріпленням природного права особи на самозахист життя, здоров'я, свободи та майна особи на основі рівності всіх перед законом, встановлення меж права та обмеженого втручання держави в життя людини. Законодавство цього періоду стало підґрунтям для подальшого формування інституту самозахисту права на життя та здоров'я та формування системи міжнародних інституцій та організацій в сфері захисту прав людини і гарантування їх дотримання.

Окремі елементи правового регулювання прав на захист на території України прослідковується ще в період Київської Русі та знайшли своє відображення в договорах київських князів з грецькими державами, Руській Правді, нормативно-правові акти Великого князівства Литовського та Польщі.

Такі НПА, як Соборне уложення царя Олексія Михайловича, «Права по которым судится малороссийский народ», «Свод законов», «Уложение о наказаних», «Воинские Артикулы», Устав Морской» об'єктом самозахисту визначили життя; здоров'я; цнотливість жінки; майно та житло, а умовами правомірності застосування необхідної оборони можлива за умови дотримання наступних вимог: співрозмірність рівня загрози та заходів необхідної оборони. Зокрема, у випадку застосування нападником зброї, особа що обороняється теж мала права використати зброю, а у випадку нападу більш сильнішої людини, то можна було застосувати зброю у будь-якому випадку; оборонятися від нападу можна було тільки під час нападу.

Комуністична ідеологія, яка ґрунтувала на доктрині К.Маркса, фактично не визнавала природні права людини, в радянській правовій системі було визнано лише права людини-члена соціалістичного суспільства та відмічалася перевага інтересів держави на індивідуальними інтересами особи.

Аналізуючи становлення та розвиток інституту самозахисту особи в Україні за радянського тоталітарного режиму слід зауважити наступне: на перших етапах розвитку радянського права суб'єктивні права людини визнавалися як права трудящого та члена соціалістичного суспільства, на них покладался обов'язок захищати соціалістичну власність; переважало негативне право, тобто норми, які встановлювали заборону та керувалися принципом «заборонено все, що прямо не передбачено законом»; не існувало прямої норми, яка б надавала право на самозахист життя та здоров'я від незаконних посягань; містилися

окремі норми, які врегульовували необхідну оборону, а значно пізніше і крайню необхідність; не дивлячись на активну участь СРСР в діяльності ООН, в т.ч. і в питання міжнародно-правового закріплення прав людини, реального закріплення прав людини не відбулося майже протягом усього часу існування СРСР.

Закріплення прав людини на конституційному рівні, в т.ч. і права на життя та здоров'я, покладає на державу обов'язок та відповідальність за їх гарантування і забезпечення створення та ефективного реально діючого механізму охорони і захисту прав людини. Передумовою визначення права на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань є визначення поняття та змісту таких категорій як «життя» та «здоров'я». Ознаки права на життя та права на його самозахист: право на життя – це право, яке дано людині в силу її народження та існування, приналежності її людського роду; держава не дарує право на життя, а формально його закріплює у відповідних нормативно-правових актах та створює ефективний механізм його гарантування, охорони і захисту; до змісту права на життя входить право на його самозахист в незалежності від наявності відповідних нормативно-правових та державних механізмів його гарантування та реалізації; самозахист передбачає не тільки право на захист життя, алей здоров'я, житла та іншого майна.

Право на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань в історичному своєму розвитку відноситься до природних прав людини, які належать їй від народження, оскільки дане право є формою прояву боротьби людини за виживання. Конституційно-правові гарантії реалізації, захисту та охорону права на життя носять універсальних характер, оскільки: у виключних випадках допускається втручання держави у життя людини; держава охороняє право на життя особи від неправомірного втручання інших суб'єктів правовідносин; держава надає право особі вжити заходів по самозахисту свого життя та здоров'я, житла та іншого майна. До способів самозахисту науковці-представники

різних правових наукових галузей відносять: необхідну оборону; страйк; оскарження дії посадових осіб; звернення до ЗМІ; фізична відсіч правопорушнику; право відмовитися виконувати явно злочинний наказ чи розпорядження; крайня необхідність; пред'явлення претензії; право звернутися до державних органів, органів місцевого самоврядування, правозахисних організацій, міжнародних органів та установ; поновлення порушеного цивільного права тощо.

Юридична природа права на самозахист життя та здоров'я полягає у наступному: право на самозахист – це природне право людини, що знайшло своє відображення у відповідних нормативно-правових актах міжнародного та національного рівня; окремого нормативного визначення поняття «право на самозахист життя та здоров'я» в законодавстві України не визначено; до структури права на самозахист відноситься: кримінально-правовий інститут та адміністративно-правовий інститут необхідної оборони; кримінально-правовий інститут та адміністративно-правовий інститут крайня необхідність; право на недоторканість житла; правова захист майна від незаконного посягання; право на відмову від виконання явно злочинного наказу чи розпорядження; центральним НПА в сфері правового регулювання права на самозахист є Основний закон України – Конституція, всі інші законодавчі акти спрямовані на деталізацію та уточнення конституційних норм в дані сфері.

Реалізація права на самозахист життя та здоров'я особи має певні обмеження – визначені на конституційному та законодавчому рівні. Нормативно закріплено умови правомірності застосування права на самозахист права та життя у відповідно до галузевого законодавства. У випадку порушення умов правомірності та перевищення меж реалізації права на самозахист передбачає притягнення особи до відповідної юридичної відповідальності. Обмеження права на самозахист життя та здоров'я можливе у випадку встановлення надзвичайного стану чи

надзвичайної ситуації, що не виступає порушенням даного права. На державу покладається обов'язок відшкодувати шкоду, яку зазнала особа якщо її право на захист життя і здоров'я було обмежено у випадку введення надзвичайного стану, надзвичайної ситуації чи воєнного стану.

Право на застосування зброї в межах самозахисту життя та здоров'я відносить до т.з. активного самозахисту, що характеризується вчиненням активних дій в сфері захисту права на життя та здоров'я.

Введення права на цивільну зброю в Україні несе наступні правові ризики: право на самозахист ставиться вище абсолютного права на життя, що суперечить міжнародних зобов'язанням України; при збройному самозахисті права на недоторканість житла чи іншого майна таке право стає «вище» прав на життя, яке виступає першоосновою всіх прав особи, така позиція є неприпустимою (рішення Європейського суду з прав людини неодноразово закріплювало те, що право на життя є фундаментальним положенням Конвенції, а від так відхилення від нього не допускається); припускає зловживанням правом на самозахист у випадку захисту суверенітету та незалежності країни її окремими громадянами, оскільки обов'язок охорони держави покладається на правоохоронні органи та військові формування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якубович М.И. Вопросы теории и практики необходимой обороны. М., 1961. 227 с.
2. Кони А.Ф. О праве необходимой обороны. М.: Остожье, 1996. 112 с.
3. Памятники римского права: Законы XII таблиц, институции Гая, Дигесты Юстиниана: Учебное пособие: Хрестоматия. М.: Зерцало, 1997. 607 с.
4. Шервуд Е.А. Законы Лангобардов. Обычное право древнегерманских племён. М.: Наука, 1992. – 286 с.
5. Свод законов «Тайхо Рицурё», 702-718 гг.: «Рицу» (уголовный кодекс) / Вступ. статья, перевод, комм. и словарь К.А. Попова. М.: Наука, 1989. 110 с.
6. Хрестоматия памятников феодального государства и права Под. ред. В.М.Корецкого. М., 1961. 947 с.
7. Антология мировой правовой мысли: В 5 т. / Рук. науч. проекта Г.Ю.Семигин. М.: Мысль, 1999. Т.2. / Отв. ред. Н.А. Крашенинникова. 829 с.
8. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Под ред. З.М. Черниловского. М., 1984. 472 с.
9. Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V / Пер. С.Я. Булатова. Алма-Ата: Наука, 1967. 152 с.
10. Сборник документов по истории нового времени стран Европы и Америки (1640-1870 гг.): Учебное пособие / Сост. Е.Е.Юровская. М.: Высшая школа, 1990. 253 с.
11. Конституция Франции 1791 года URL: http://access-info.org.ua/konstitutsija_frantsii_3_sentjabrja_1791_g (дата звернення: 05.10.21)

12. Конституция Франции 1793 года URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1793.htm> (дата звернення: 05.10.21)

13. Конституция Франции 1795 года URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1795.htm> (дата звернення: 05.10.21)

14. Гориславський К.О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю, 2003, 201 с.

15. Кримінальний кодекс Франції (1810 р.) URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-zarubejnogo-pravo/dokument-kriminalnii-kodeks-frantsiji-1810-63844.html> (дата звернення: 06.10.21)

16. Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право современных зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия): Уч. пособие. М.: Зерцало, 1997. 187 с.

17. Хрестоматія з історії держави і права України: Навчальний посібник: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожкин, О.Д. Святоцький. К.: Ін Юре, 1997. Т.1. 464 с.

18. Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допетровскому праву. *Учёные записки Казанского университета*. 1863. Вып. 1. 460 с.

19. Права по которым судится малороссийский народ (1743 р.) URL: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%B8-%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4.pdf> (дата звернення: 07.10.21)

20. Российское законодательство X-XX в в.: В 9 т. / Под общ. ред. О.И.Чистякова. М.: Юр. лит., 1986. Т.4. 547 с.

21. Развитие русского права первой половины XIX в. / Отв. ред. Е.А. Скрипилёв. М.: Наука, 1994. 314 с.

22. «Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)» (1917 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text> (дата звернення: 07.10.21)

23. «Руководящие начала по уголовному праву РСФСР» (1919 р.) URL: <https://docs.cntd.ru/document/901870462> (дата звернення: 08.10.21)

24. Кримінальний кодекс (КК РРФСР, 1922 р.) URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/UK_RSFSR_1922_goda.pdf (дата звернення: 08.10.21)

25. Конституція УРСР 1937 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T370001.html (дата звернення: 08.10.21)

26. Конституції СРСР (1977 р.) URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#7> (дата звернення: 09.10.21)

27. Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік (1991 р.) URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#7> (дата звернення: 09.10.21)

28. Сидоров Б.В. Уголовно-правовые гарантии правомерного социально-полезного поведения. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1992. 147 с.

29. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.10.21)

30. Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599#Text (дата звернення: 10.10.21)

31. Ткаченко Н. Міжнародно-правовий захист права на життя. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3506/%D0%A2%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.10.21)

32. Конституції Республіки Вірменія 06.12.2015 р. URL: <http://www.parliament.am/parliament.php?lang=rus&id=constitution#2> (дата звернення: 11.10.21)

33. Конституційний закон Латвійської республіки URL: <https://www.president.lv/ru/konstituciya-latviyskoj-respubliki> (дата звернення: 11.10.21)

34. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n158> (дата звернення: 11.10.21)

35. Кодексу України про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.10.21)

36. Словник української мови/Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/samozakhyst> (дата звернення: 12.10.21)

37. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.10.21)

38. Філик Н. В., Чемериська О. О. Самозахист як спосіб захисту цивільних прав. 2012. PhD Thesis. С. 347-349.

39. Волинка, К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики. МП Драгоманова, 2000.

40. Куляша М.В. Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/8730/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D0%B4%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8_p085-088.pdf (дата звернення: 13.10.21)

41. Зміна АТО на ООС: які нововведення очікуються на Донбасі. Аналітичний портал «Слово і діло» URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/05/04/infografika/bezpeka/zmina-ato-oos-yaki-novovvedennya-ochikuyutsya-donbasi> (дата звернення: 13.10.21)

42. Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 14.10.21)

43. Богачова Л.Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Випуск 22'2011. С. 56-70.

44. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010/2. С. 95-98.

45. Право на самозахист: лотерея від українських судів. офіційний веб-сайт Центру демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/pravo-na-samozahyst/> (дата звернення: 14.10.21)

46. Павленко Т.А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Л., 2008. 244 с.

47. Про Державну прикордонну службу України: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 15.10.21)

48. Право на цивільну вогнепальну зброю: проект Закон України від фракцій «Слуга народу», «Довіра», «За майбутнє» № 5708 від 25.06.2021 р. URL: <https://legal100.org.ua/pravo-na-tsilnu-vognepalnu-zbroyu-5708-vid-25-06-2021/> (дата звернення: 16.10.21)

49. Рекомендації Комітету Міністрів № R (84) 23 про гармонізацію національного законодавства щодо вогнепальної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text (дата звернення: 17.10.21)

50. Сотула О.С. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця: порівняльно-правове дослідження. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018/16. С. 140–146